

MINE METSA!

Valdur Mikita. Lingvistiline mets. Tsibihärblase paradigma. Teadvuse kiirendi. Välgid metsad: Grenader, 2013. 240 lk.

„Lingvistilise metsa” näol on tegemist kahtlemata tähelepanuväärse teosega. Nõustun arvustajatega, kes on raamatut jõudnud juba kiita: tekst on vaimukas ja pillavalt loominguiline ning autor lähtub üllast aatest – luua ja kinnistada Eestile jätkusuutlik omamüüt iseenda argisest erilisusest. Nagu ta ise ütleb (lk 16): „...raamat üritab meie identiteediloomes tähtsat rolli mänginud erinevad mütogeograafilised ruumid omavahel kokku liita.” Kummati leidsin end lugejana ka mõningasest kimbatusest – kohe raamatu esimestest lehekülgedest hakkasid mind mõttes tahtmatult saatma Juhan Viidingu värsiread: „Ma olen pannud segast, ka selget olen pand.”¹ Ka „Lingvistilise metsa” autor tundub olevat poeet, kes paneb oma tekstides selget ja segast vaheldumisi, olles arenanud sellest võttest endale ainuomase stiili.

Mõtteliselt ja vormiliselt moodustab „Lingvistiline mets” jätku autori esseekogule „Metsik lingvistika” (2008). Kui esimeses olid lingvistiline ja metsik lähenemine teineteisest veel mingil määral lahutatud ja pidasid viisakalt dialoogi, siis uudisteoses on need kaks heitnud ühte koos kõige sellest tulenevaga. Juba pealkirjas sisalduvaid sõnu *lingvistika* ja *lingvistiline* ei tohiks eksimõista kui sünonüüme sõnadega *keeleteadus* ja *keeleteaduslik*. Ei! Need sõnad viitavad kõigele, mis jääb akadeemiliselt aktsepteeritavate seisukohadega kocketse flirtimise ning metsiku puntratantsu vahele ja milles objektina figureerib keel. Me võime mõelda, et selleks on eesti keel, kuid täpsem määrat-

¹ „Ma olen pannud segast”, ilmunud luulekogus „Täna ja palun” (1983).

lus oleks sageli hoopis Mikita sisekõnes kasutatav sisekeel (millel näib olevat mingit sorti suhe autori sisekõrvaga). Teiseks tantsitab autor *metsa* ja *metsikut*, luues oma esseedeks (mida on kokku kaksteist) tingliku mänguruumi, milles nii need kui teisedki sõnad esinevad ühtaegu otseses ja ülekantud tähenduses. See raamat on tants, mis paneb lugejal sõna otseses mõttes pea ringi käima ja võib mõne tundlikuma iiveldamagi ajada: pildid, helid, aistingud, teooriad, ajalugu, geoloogia, rattasõit, „Kalevala”, mitmiktaju ja seened – kõik pöörleb otsekui põhjatus tunnetuslikus kaleidoskoopis. See pöörlemine vist ongi „teadvuse kiirendi”, nagu viitab üks raamatu alapealkirjadest. Kuid nagu kaleidoskoopki, avab käesolev raamat igal leheküljel uusi kombinatsioone enamasti samadest kildudest. Toon mõned esile.

Raamatu eklektilisevõitu kudet läbib punase niidina idee Eesti ja eestlaste erilisusest, sh ajaloolise kestvuse perspektiivis: „Eesti võib täna olla tõepoolest üks väheseid paiku maailmas, kus keel, kultuur ja loodus on ühevanused ning sirgunud koos umbes 10 000 aasta vältel” (lk 17). Teisal oleme me ühed vähestest, kel veel on säilinud perifeerse mõtlemise võime (nt lk 153). Meie – eestlased – kui korilased oleme ei vähemat ega rohkemat kui inimkonna strateegiline ressursid globaalse ökokatastroofi puhuks (lk 149). „Eesti on päratu topograafiline piibel. Selle lugemine on põlismõtlus, katarsis kün-gastel” (lk 206). Mikita leiab kümneid ja kümneid eri võimalusi, kuidas Eesti erilisust esile tõsta, võimendada ja poetiseerida. Ettevaatlik võiks siiski olla selliste väljendustega, milles enda erilisuse rõhutamiseks kõrvutatakse ennast teistega, viimaseid alavääristades, nt „Euroopa keskosa on aga juba vaimne kõrb” (lk 155).

Eestikeskset mõtteviisi kultiveerides esindab Mikita – kas seda teades või teadmata – primordialismi. Koleda nimega mõiste (kuidagi meenutab nagu Mordorit) tuleneb inglise sõnast *primordial* 'algne, ürgne', mis omakorda läbi mitme tuletusjärgu tuleb ajalooliselt ladina tüvedest *primus* 'esimene' ja *ordini* 'algama'. See termin on käibel peamiselt antropoloogide seas ja tähistab üht võimalikku rahvuslikku identiteeti kooshoidvat ideoloogiat – uskumust, et rahvused on inimeste loomulik olemisviis, et nad on olnud olemas algusest peale.² Sotsiaalanthropoloog Clifford Geertzi järgi kujunevad inimestel nende identiteedi olulist osa määratlevad primordiaalsed tundmused eksistentsi eeldatavast „sotsiaalsest antusest” – eeldusest, et indiviidid juba sünnivad rahvuse, religioosse grupi, suguvõsa jm grupi liikmena.³ Primordialismiga kaasneb tugev emotsionaalne seotus ja soov/kohustus esivanemate väärtusi (olgu siis konkreetne põlvnemisliin, religioon, territoorium, keel, sotsiaalsed praktikad vmt) tulevastele põlvedele edasi kanda. Üksikisiku jaoks tähendab see väga olulist ja tugevat kuulumistunnet.

Primordiaalsete mõtete ja tunnete avaldamiseks on meil pinda pikalt ja armastusega ette valmistatud. Mikita kuulub mõtlejana rahvusidealiste väarikasse ritta, kus on juba ees nt Uku Masing, Jaan Kaplinski, Hasso Krull, Mikk Sarv ja muidugi Lennart Meri. Meist paljud jagavad primordiaalseid ideid oma südames, nii ka mina, põhimõtteliselt. Mikita praeguses raamatus

² I. J ä ä t s, Etnilised protsessid Vene impeeriumi siseperifeerias 1801–1904. Komi rahvusluse süünd. (Doktoritöö.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005.

³ Viidatud: H. S c h i f f m a n, Language, primordialism and sentiment. – G. B. Palmer, D. J. Occi (toim), Languages of Sentiment. Cultural Constructions of Emotional Substrates. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1999, lk 25–38.

on aga minu jaoks tegu Eesti erilisuse rõhutamise ideoloogilise üledoosiga.

Teine raamatut läbiv motiiv on autori enda sensoorsete eripärade rõhutamine ja tihti ka nende kriitikameeleta üldistamine rahvuslikku või koguni üldinimlikku mõotmesse. Näiteks projitseerib ta enda kõrvade tinnituse *maailmaheliks* ja tuletab sellest märglevalt religioossete uskumuste ja praktikate üldinimlikud alused (lk 58–59). Ta kuulab oma peas sõnu, mis ei näi kuuluvat talle, vaid mille ta omistab... metsale. Teose vältel jõuab tähelepanelik lugeja raamatus üksikasjalikult kirjeldatud sümptomite alusel panna autorile mitu diagnoosi: alates Ménière'i tõvest (lk 58) dissotsiativse häire (lk 57, 60) või isegi psühhootilise seisundini, millega kaasnevad ülekaalukad mõtted ning teadvuse muutunud seisundid (lk 62). Kas me peaksime muretsema Valdur Mikita tervisliku seisundi pärast? Empaatiline osa minust teeb seda tõepoolest, samas kui teine pool mõistab, et autor on võtnud endale šamaani rolli, kes tantsib pöörases semiootilises transis ning üritab lugejale nägemuslikke sõnumeid vahendada.

Oma maagilistes vahendustes on Mikita poeetiline, sugestiiivne, mänguline ja aistinguline: „Tantsukirjasid saab kokku sobitada pilvedest, mullapragudest, pudenenud männiokastest, siiruviiurulistest kännuringidest. Selleks sobivad isegi käejooned...” (lk 38). Eesmärk on jõuda ise ja aidata ka lugeja mingisuguse teistlaadse teadvuse seisundini, nägemuste ja kogemuste põimumise metatasandile, kus „oma käe kohal tantsiva inimese käest ei julge tõenäoliselt keegi minna küsima, kuidas käsi parajasti käib” (lk 38). Kui binoklist tagurpidi vaatamine kord juba harjumuseks on saanud, siis on tühiasi võtta pintsetid ja tikutoos ning asuda elevanti püüdma – või ka mammutit ja teisi fossiile, mis sest, et nood on ammu välja surnud. Kõik on võimalik.

Kolmanda peamise koelõngana on Mikita kas ise välja mõelnud või kelleltki laenanud – raamatule iseloomulikult pole sellest võimalik aru saada – perifeerse teadvuse, perifeerse mõtlemise idee. „Perifeerne mõtlemine kultiveerib tavamõtlemisega võrreldes märksa suurema intensiivsusega selliseid nähtusi nagu nägemuslikkus, kehalisus, subjektiivsus, määratlematus, vaistlikkus” (lk 153). Selle idee selgitamine, illustreerimine ning populariseerimine on kahtlemata raamatu jäävamaid väärtusi. Kummati jõuab Mikita taas järeldusele, et selline olemuselt arhailine mõtlemine on kättesaadav vaid (või peaaesjalikult) meile, endistele läänemeresoomlastele, kuna „Eestis, Soomes ja Karjalas... oli piisavalt metsi ja soid, mis aitasid vanaal uskumuste kihil ellu jääda” (lk 10). Tulemus on see, et ainuüksi meie oleme võimelised (loomulikult perifeerselt!) aduma, kuivõrd „ratsionaalne ja ebaratsionaalne, teadmine ja teadmatus, mõistetav ja salapärane on alati omavahel tasakaalus”, ning et „elu hämarast poolest loobumine nõrgestab inimest” (lk 153).

Siit on üks samm, et tunda kaasa Lääne (või siis läänelikele) võõrandunud inimestele (nt lk 100) ja hakata idealiseerima „õilist metslast”, kelleks antud juhul oleme meie, eestlased, ise. Näiteks lk 11 sõnab Mikita: „Peaksime hoolega uurima põhjusi, kuidas tänapäeva inimene on üldse jõudnud sedavõrd sümboolse mõtteviisi rüppe, et iga mõttevälgatus üle saja aasta künnise tundub naeruväärsena, sellal kui kütid-korilased opereerisid kujuteldamatult suuremate ajaskaaladega.” Leheküljel 11 oli minul veel terve talupojamõistus säilinud ja seetõttu julgen kahtluse alla seada, kas ikka opereerisid, ehk on meist naiivne arvata, et sellal, kui maailma materiaalse mõjutamise oskused (tööriistad) olid suhteliselt lihtsakoelised, oleks vaimne kultuur saanud ja võinud olla ning pidanud ole-

ma läbitunnetatud ning sofistikeeritud. Lk 63 ütleb Mikita: „Korilasel oli neid ideid [võrreldes tänapäevainimesega – E. V.] palju rohkem. Just seetõttu kipun ma usaldama pigem korilase vaistu ja usun, et ta oli tõepoolest targem inimene.” Mina küsin vastu: kas pole asi mitte selles, et esmalt usub Mikita, et korilane oli targem inimene, ja seetõttu sekundärselt omistab talle võrreldes tänapäevainimesega „rohkem ideid”? Jared Diamond näitab oma raamatus „Maailm kuni eiseni”,⁴ et n-õ metslased arendavad välja just sobiva ja mitte kuidagi „õilsama” kultuuri, kui neil oma keskkonnaga toimetulemiseks vaja on. On vähe täiesti irratsionaalseid kultuurinähtusi, enamikule on siiski võimalik leida oludest tulenev ratsionaalne seletus.

Mikita raamatus on ka palju sellist, millega saan kõhklematult nõustuda. Näiteks tähelepanek, et eestlasi iseloomustab kaks kodu – linnakodu ja maa-kodu; et meile meeldib korilusega tegelda; et arvatavasti leidub meil talusid, kus on elatud samas kohas Rooma ajast saadik; et metsaskäimine on saunas-käimise järel Eestis vahest kõige sagedamini praktiseeritav puhastusrituaal; et vaade jõelt kalda suunas on hoopis midagi muud ja metsikumat kui vaade kaldalt jõe poole jne. „Ühepuulootsik, lõkkes küpsetatud kala, veekogude ja vetevaimude nimed ning jõgede metsistunud kaldad kuulusid väga tõenäoliselt juba paleoliitilise inimese kultuuripilti” (lk 127). Olen minagi paadimatkal olles sama tunnetanud, nagu ka seda, et kõige vanemad nähtavad asjad Eestis paiknevad taevas (lk 116), ning seda, et meie maastik kõneleb sellest, nagu oleks jääajast vaevu viis minutit mööda läinud. Õigupoolest olen ma Mikita hingesugulane ning uurisin ühe esime-

⁴ J. Diamond, *The World until Yesterday: What Can We Learn from Traditional Societies?* Viking Press, 2012.

se asjana välja, kus paiknevad raamatud kirjeldatud Välgil metsad.

Intellektuaalsemal tasandil olen ühte meelt autori tähelepanekutega, et urbaniseeruv inimkond vajaks märgidieeti, st puhkust kultuurist, tähendusest ja iseendast (lk 53–54). Samast – meie ühise semiosfääri võimalikust risustamisest – olen mõelnud ka ise. Tänuväärne on veel tähelepanu juhtimine sisekõnele ja sünesteesia, mille tarbeks on Mikita leiutanud väga tabava termini – *mitmiktaju*. Mikita puhul näib see olevat kätketud esmajoones liikumise ja heli riskkasutusse. Näiteks metsa lõhnade, maitsete ja värvide suhtes on Mikita ükskõiksem, teda paeluvad eeskätt jooned, kontuurid, liikumine ja vahemaad ning nende tõlkimine helide keelde. Huvitaval kombel on inimkeele puhul nn jäljenduslikus sõnaloomes (onomatopöa) just helide ja liikumisimpulsside jäljendamine omavahel tõepoolest teinekord nii põimunud, et raske on öelda, kas nt *kolistamine/kolistamine* on ennekõike kuuldeaistingu või liigutusviisi kirjeldus. Tundub olevat üksnes maitseasi öelda, kas kell lööb *kill-koll* (tumedam) või *kill-köll* (heledam). *Kolakas* võib olla nii 'pauk' kui ka 'suur ese'. *Kola* tundub olevat esmajoones 'majakraam' ja *kolimine* üksnes 'majakraami teisaldamine'. Samas *kõla* ja *kõlakas* on selgesti kuuldeaistingust motiveeritud ning *kõlamine* on ilmselgesti 'heli edasikandumine'. See, mis algselt oli üks tervikkogemus, on jagunenud mõisteliselt kaheks eraldiseisvaks ja mittevahetatavaks. Keege ei korraldaks nt *kõlamistalguid* ega rendiks mööbli teisaldamiseks *kõlamisfirmat*. Samuti oleks šokeeriv, kui linna peal leviks uus *kolakas* 'kuulujutt'. Millega on põhjendatud, et madalamad helid on saanud materiaalsema ning kõrgemad sensoorsema ning intellektuaalsema tõlgenduse? Ootan Mikitalt järgmist teost, mis sellele küsimusele vastuse annaks.

Meetodilt on „Lingvistiline mets” võrreldav gobeläänvaibaga, mille puhul eespool loetletud lõimede ümber on kokku punutud erinevaid teisi mõttelõngu ja -heideid, mis kuuluvad osalt Mikitale ja osalt sellistele autoritele nagu Juri Lotman, Ludwig Wittgenstein, George Lakoff, Uku Masing, Jaan Kaplinski, Valter Lang, Rein Taagepera, Enn Haabsaar ja paljud, tõepoolest paljud teised. Taaskasutus on väga ökoloogiline ning eesrindlik mõtteviis, miks mitte laiendada seda ka ideede sfääri? Õigupoolest on teiste autorite uurimustele toetumine osa (populaar)teaduslikust meetodist. Kummati ei ole Mikita näinud erilist põhjust tekstis enda ja laenatud mõtteid kuidagi eristada – heal juhul on teiste autorite nimesid mainitud teksti sees, kuid mitte kunagi korralikult viidatud ja kaugeltki mitte kõikjal, kus neid kasutatakse.

Näiteks oleks tahtnud teada saada, kust allikast on pärit korduvalt rõhutatud väide, et regilaulu kood on laenatud balti hõimudelt (lk 15, 105, 125)? Esitatud on see viisil, nagu oleks see kas kõigile teada tõsiasi, mis ei vaja viitamist, või siis Mikitale endale ilmutatud arusaam. Samuti oleks tahtnud uurida allikat, kust on pärit väide, et „blondi juuksevärvi põhjustav mutatsioon hakkas levima umbes 5000 aastat tagasi tõenäoliselt kusagil praeguse Leedu aladel” (lk 13). Või taoline väide: „sepistamine oli nõidumise sünonüüm juba vanas keelepõhjas” (lk 16). Mitte et ma nende väidete tõesuse võimalikkuses kahtleks – kahtlen vaid selles, et tegemist on autori enda uuringute tulemustega. Mikita on lingvistilises metsas korralust harrastades võtnud endale olematu „igameheõiguse” teiste aastakümnete pikkuse uurimistöö viljade noppimiseks ning esitamiseks enda loomingust ja võimalikest moonutustest eristamata kujul (nt lk 19–20 arheoloogide tööd või Eesti alade geoloogilise mineviku kirjeldused lk 107 jj). See, kes loeb raamatut

algusest lõpu poole, saab alt veetud: nt lk 25 räägib Mikita *privaatkeelest*, nagu oleks ta selle ise välja mõelnud. Siiski, raamatu lõpupoole, lk 207 möönab ta, et mõte kuulub algupäraselt Wittgensteinile. Aga inimesele, kel taustalugemus puudub, jätab Mikita arvatavasti küll suuremat sorti vaimuhiiglase mulje.

Minu kriitikale on Mikita oma raamatust juba ennetavalt vastanud: „Esseistika on nagu katsejaam, mis kisub alateadvuse hämarast varjust lagedale mingi tundmatu valdkonna algupärase idee. Selles seisneb ka esseistika võlu: temas on hoogu, lopsakust ja piisavalt avastuslikku jõudu. Žanrina on esseistika kõige lähemal metsikule mõtlemisele. Suurt osa inimesest on tänapäeval ikka veel üsna võimatu teaduslikult uurida ja on küsitav, kas see üldse kunagi teoks saab. [---] Humanitaarteaduse põhižanriks on ikka jäänud vana hea esseistika” (lk 64). Kui lõigu esimese poolega nõustun täielikult, siis viljeldava žanri teaduseks nimetamisega on küll lugejat eksitatud. Esseistika võib olla metsiku kirjanduse žanr, kuid siin pole midagi pistmist teadusega. Teaduses on nõutav väidete põhjendatus ja korralik (rõhutan – korralik) viitamine teiste autorite töödele. Humanitaarteadus ei ole siin erandiks.

„Lingvistiline mets” aga on ja jääb Valdur Mikita poeetiliseks eneseväljenduseks, mille ainaena ta kasutab enam-vähem kõike kättesaadavat. Teksti hüperboolid ja uperpallid on nauditavad ja kaasahaaravad. Mikita esineb kui illusionistist trikitaja, kes tõmbab jänese ka näiliselt tühjast torukübarast. Näiteks lk 74 kirjeldab ta käesoleva raamatu üldise ideestiku seisukohalt otsekui paradoksi: „Oleme ennast pisikuhaaval maailma pealt kokku laenanud. Eesti keeles on keeletaolane umbes 85 %, kultuurilaene... üle 90 % kindlasti. Eesti loodus on aga peaaegu 100 % „laenatud”, endemseid ehk pärast jääaega Eestis tekkinud liike on ainult kolm.... [---] Kuid avarama pilguga vaadates näib Eesti keskmes asuvat õnnis tühjus.” Endapoolse uperpallina pakun välja paralleeli, et ka Valdur Mikita on oma raamatu usina korilasena 80–90 % kokku laenanud. Küsimus on selles, mis valitseb selle perifeerse kukerpallitamise keskmes... kas samuti õnnis tühjus? Julgustan igaühte sellele küsimusele tollest pisut „metsa poole” raamatust ise vastust otsima. Teekond saab olema põnev. *Mine metsa!*

ENE VAINIK